

Ο Foucault για την εξουσία: Περιγραφή των μεθοδολογικών κριτηρίων, της εννοιολογικής ανάπτυξής της, καθώς και συστηματική ομαδοποίηση των κριτικών της

Νικόλαος Τσίρος*

Περίληψη

Η έννοια της εξουσίας, όπως εκδηλώνεται στη σκέψη του Γάλλου στοχαστή Μισέλ Φουκώ, αποκτά ένα διευρυμένο επιστημονικό νόημα, το οποίο έδωσε γόνιμο έδαφος για την εμφάνιση πλήθους μελετών και κριτικών αναλύσεων. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί την περιγραφή των μεθοδολογικών κριτηρίων της, ακολουθώντας τη θεωρητική ανάπτυξη και ολοκλήρωσή της στα κύρια έργα Επιτήρηση και Τιμωρία και Ιστορία της Σεξουαλικότητας και τέλος τη συστηματική ομαδοποίηση των κυριότερων κριτικών, που μέχρι σήμερα ασκήθηκαν σ' αυτήν.

Εισαγωγή

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση της πολιτικής εξουσίας στο έργο ενός από τους σημαντικότερους διανοητές της εποχής μας του Μισέλ Φουκώ.

Στο πρώτο τμήμα εξετάζονται τα ουσιωδέστερα στοιχεία της «γενεαλογίας», ως μεθόδου ανάλυσης που επιδιώκει την κατανόηση των σχέσεων εξουσίας μέσα από τη μελέτη των δομών τους,

* Διδάκτωρ φιλοσοφίας.

μέσα δηλαδή από εκείνα τα σταθερά υπερϊστορικά δεδομένα, που επέτρεψαν την οικοδόμηση ενός συγκεκριμένου μοντέλου εξουσίας από το 19ο αιώνα και μετά. Ο στρουκτουραλισμός, ως μεθοδολογικό σύστημα που δίδει προτεραιότητα στη δομή, παραμερίζοντας τον πρωταγωνιστικό ρόλο του ανθρώπινου παράγοντα, διατρέχει το σύνολο σχεδόν της σκέψης του στοχαστή.

Στο δεύτερο τμήμα παρουσιάζονται πέντε κομβικά σημεία-προτάσεις για την ανάλυση της εξουσίας που προτείνει ο Φουκώ. Μέσα από την χρήση τους θα επιχειρήσουμε να διακρίνουμε τις διαφοροποιήσεις του στοχαστή από παραπλήσιες θεωρητικές προσεγγίσεις και να αποσαφηνίσουμε το σύνολο του περιεχομένου της έννοιας στο έργο του.

Στο τρίτο μέρος, περιγράφουμε εκ του σύνεγγυς, όλη τη θεωρητική διακύμανση της εξουσίας, από το βιβλίο *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, μέχρι την *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*. Από την εννοιολογική ανάπτυξη της «πειθαρχικής εξουσίας» μέχρι την απόληξή της στη λεγόμενη «βιο-εξουσία», υφίσταται ένα ευρύτερο φάσμα προβληματικής και λεπτομερών αναλύσεων, το οποίο και θα εξετασθεί.

Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος αντιπαραθέτουμε με μορφή συστηματικά ομαδοποιημένη, τον κύριο όγκο των κριτικών αναλύσεων στο φουκωικό έργο, ώστε ο αναγνώστης να σχηματίσει μιαν όσο το δυνατόν ευρύτερη άποψη για την διεξαχθείσα επιστημονική συζήτηση που αφορά το έργο του φιλοσόφου.

I. Η «γενεαλογία» ως μέθοδος ανάλυσης της έννοιας εξουσίας

Η συστηματική ανάπτυξη της φουκωικής «εξουσίας» αρχίζει το 1970. Διάρκει και σταδιακά ολοκληρώνεται μέχρι τον πρώιμο θάνατο του διανοητή το 1984. Σε πολυάριθμα άρθρα, συνεντεύξεις και κύρια στα κλασικά έργα *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής και Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, περιγράφονται ενδελεχώς τα κύρια χαρακτηριστικά της έννοιας.

Το μεθοδολογικό εφελτήριο της ανάλυσης αποτελεί η «γενεαλογία», ως κανονιστικό πρότυπο στην αξιολογική επαναδιαπραγμάτευση της εξουσίας, δια μέσου της πολιτικής συνδέσεώς της με τη «γνώση» και την αδιάρρηκτη σχέση των δύο εννοιών μεταξύ τους. Ο όρος «γενεαλογία», δανεισμένος από το Νίτσε, υπο-

δηλώνει την προεξοφλητικά οξυδερκή ματιά του Φουκώ, η οποία θα στραφεί με λεπτομερειακό τρόπο στην εξέταση των σύγχρονων θεσμών εξουσίας και των ανθρωπιστικών επιστημών που συνδέονται μ' αυτούς¹.

Τη γενεαλογία, όπως αναπτύσσεται στο έργο του Φουκώ, χαρακτηρίζουν οι ακόλουθες πέντε καταστατικές αρχές:

α) Η κατεύθυνσή της ενάντια στο υποκείμενο, νοούμενο ως προεξάρχοντα παράγοντα καταγραφής της ενίοτε συνειδησιακά ώριμης ιστορικής μνήμης και παράδοσης². Η γενεαλογική ιστορία δεν εκλαμβάνει την ανθρώπινη υπόσταση ως τον κυρίαρχο παράγοντα του σχηματισμού των ιστορικών γεγονότων. Το υποκείμενο νοείται πολύ περισσότερο ως φόρμα, η οποία αυτοπροσδιορίζεται κατά τρόπο δογματικό και μη αναγώγιμο, αφού συμπυκνώνει ταυτολογικά στην ίδια συνθήκη και τη ratio ως εκκοσμικευμένη συνείδηση, αλλά και τους κανόνες-θεσμούς, οι οποίοι τη διατρέχουν³.

Κατά τον τρόπο αυτό, η γενεαλογία ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για τις σχέσεις εξουσίας και την αδιαμεσολάβητη ορθολογικότητα που τις χαρακτηρίζει, η οποία δεν προϋποθέτει την ύπαρξη υποκειμένου κατ' αναγκαίο λόγο⁴. Αποτελεί από μόνη της το δομικό υλικό ανάλυσης, που κείται πέραν της παρουσίας και της ενεργούς συμμετοχής του υποκειμένου, ως πρωταγωνιστή στη διαμόρφωση και αναπαραγωγή της εξουσίας.

β) Η αντιουμανιστική κατεύθυνσή της, συνακόλουθη της προίωσης αντιυποκειμενικής, ως θεμελιακής αρχής του έργου του. Υπό τον όρο ουμανισμό ο Φουκώ κατανοεί την ατέλειωτη αλυσίδα λόγων, που εγκλωβίζει το δυτικό άνθρωπο σε μια και μόνη μονοσήμαντη αξίωση: Την αξίωση για κτήση και άσκηση της εξουσίας, ακόμη και γι' αυτόν που προσωρινά δεν την ασκεί, αλλά που δεν παύει να συνιστά, τον εν δυνάμει φορέα, σε μελλοντική διαδοχή της⁵.

Καθήκον του διανοούμενου θα ήταν κατά το Φουκώ, η προσπάθεια κλονισμού των θεσμών και της συνείδησης, έτσι όπως η θεωρία του υποκειμένου τις παραδίδει ως θεωρητικές κατασκευές, οι οποίες συντείνουν στην υπερδιόγκωση του εγώ, που διαρκώς επιθυμεί να αποκτήσει εξουσία. Ο Ουμανισμός δηλαδή, θέλει να μετασχηματίσει το ιδεολογικό σύστημα δίχως όμως ν' ακουμπήσει στον ευαίσθητο χώρο των θεσμών⁶. Δίχως να εξασφαλίσει τις αναγκαίες προϋποθέσεις, που θα υποσκάψουν τα θεμέλια του συστήματος, αναλώνεται σε μian ατελεύτητη παραγωγή καινούργιων λόγων (discours), οι οποίοι αντί να κλονίσουν, καταλήγουν να ενισχύουν τη λειτουργία της πολιτικής εξουσίας, εμπλουτίζο-

ντάς τη με νέα στοιχεία, που καθίστανται ελεγχόμενα, υπό την έμμεση έστω συγκατάθεσή της.

Αξιοσημείωτη για τη σκέψη του στοχαστή αποτελεί η κατάταξη του μαρξισμού ως ιδεολογικό κίνημα στο πλαίσιο της ουμανιστικής παράδοσης. Κατά τη γνώμη του, συνιστώντας κι αυτός μian ουμανιστική παραλλαγή της βασικής υποκειμενικής θεωρίας, θεμελιώνει με μεγαλοφυή τρόπο μια σταθερά αναπαραγόμενη σειρά λόγων επί λόγων, η οποία βασίζεται αντικειμενικά στην εσχολογία και στο θετικισμό του, ως παράγοντες της θεωρητικής διαμόρφωσής του⁷. Δίχως όμως την ανατροπή του συνειδησιακού προτύπου, όπως αποκρυσταλλώνεται στη θεωρία του υποκειμένου, ο μαρξισμός κατευθύνεται στην ομοταγή πορεία του ουμανισμού, δηλαδή στη νιτσεική επιθυμία του κυριαρχείν, αγόμενος έτσι στην παγίδα της κυρίαρχης ιδεολογίας, τουλάχιστον ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα του.

γ) Ο αντιεπιστημονικός χαρακτήρας της γενεαλογίας αποτελεί την emphaticή αντιπαράθεση του φιλοσόφου, απέναντι σε αναλύσεις της εξουσίας με θετικιστικό περιεχόμενο⁸. Ο γενεαλόγος περισσότερο από το ν' αναλύει, διαγιγνώσκει σχέσεις, ανασύρει τους τοπικούς λόγους και επικεντρώνει την αξιολόγηση των δεδομένων του στο δίπολο εξουσία-γνώση. Αρνείται την πιθανότητα μιας αντικειμενικής γνώσης και όταν κατηγορείται για μεθοδολογικό αναρχισμό στην επιλογή των δεδομένων του, προβάλλει με περιπαικτικό τρόπο την αισθητική αναγκαιότητα μιας διαρκούς αλλαγής των χρονικά προηγούμενων επιστημονικών θέσεων του, γνωματεύοντας ταυτόχρονα ότι οι καινούργιες, έστω και ως αισθητικές εμπειρίες, δημιουργούν την ψευδαίσθηση της ανακάλυψης ενός ελιξηρίου, που διασφαλίζει τη διαρκή επιστημονική νεότητα⁹.

δ) Η εννόηση της γενεαλογίας ως «φόρμα» της Ιστορίας, η οποία συνδέεται κατ' ευθείαν με το δίπολο εξουσία-γνώση¹⁰. Χαρακτηρίζοντας τη γενεαλογία ως φόρμα, ο Φουκώ ουσιαστικά επιλέγει το δογματικό πλαίσιο μιας ad hoc ανάλυσης, η οποία συμπυκνώνει το ιστορικό δρώμενο σ' έναν και μόνον ιστορικό χρόνο, αυτόν του παρόντος. Η ιστορία είναι μάλιστα κατ' αναγκαστικό τρόπο ενεστωτική, διότι επιθυμεί να περιγράψει την κοινωνική πρακτική, όπως αυτή ασκείται στο σύμπλεγμα της εξουσίας-γνώσης, μέσα από τη συγκεκριμένη κάθε φορά διαμόρφωσή του¹¹. Καθήκον του γενεαλόγου συνιστά η καταμέτρηση όλων εκείνων των γνώσεων, των λόγων, των πεδίων εξουσίας και των τοπικών εξειδικεύσεών τους, οι οποίες στη θέση μιας αφαιρετικά «σφαιρι-

κής» ιστορίας, αναδεικνύουν μια «γενική» ιστορία, εντός της οποίας τυγχάνουν εμπειριστατωμένης αναλύσεως, όλες οι επί μέρους πρακτικές και το παιχνίδι των συσχετισμών της εξουσίας¹².

Ως «φόρμα» της ιστορίας, η γενεαλογία εκφεύγει της ανάγκης αναφοράς της σ' ένα υπερβατικό υποκείμενο, το οποίο συμπρωταγωνιστεί στο σχηματισμό των σχέσεων εξουσίας. Η συμβολή της περιορίζεται έτσι στην κριτική ανάλυση της καθαυτής εξουσίας ως στρατηγήματος, εξοστρακίζοντας τη δυναμική παρουσία του ανθρώπου, η οποία θα μπορούσε να παράσχει μια πιο σαφή εξήγηση, για τους λόγους που οδήγησαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης πειθαρχικής κοινωνίας.

ε) Η αντιμαρξιστική προσέγγιση συνιστά την τελευταία καταστατική αρχή της φουκωικής γενεαλογίας. Όπως ήδη προείπαμε, στην υπό στοιχείο β) ανάλυση της αντιουμανιστικής κατεύθυνσης της γενεαλογίας, ο Φουκώ αντιμετωπίζει το μαρξισμό, όχι ως μια νέα ανατρεπτική προοπτική απέναντι στην ουμανιστική παράδοση, αλλά αντίθετα ως μιαν ανανέωση της φιλελεύθερης ιδεολογίας περί καθολικής ισχύος του υποκειμένου, η οποία δεν παρέχει τη δυνατότητα εμβάθυνσης σε περαιτέρω νεοπαγή, θεωρητικά ζητήματα που προέκυψαν μετά το τέλος της σταλινικής περιόδου. Πολύ περισσότερο αναπαράγει την ιδεολογική φλυαρία μιας ατελείτητης σειράς λόγων του κρατούντος συστήματος.

Πέραν όμως των θεωρητικών αμφιβολιών του, ο Φουκώ δυσανασχετεί απέναντι στο μαρξισμό και σε πρακτικό επίπεδο. Για το συγγραφέα παραμένουν αναπάντητα κρίσιμα ζητήματα, όπως ο αμφιλεγόμενος πολιτικός ρόλος της ιατρικής και τα συμπεράσματα της ψυχιατρικής, ως φορέων ιδεολογικής άσκησης της εξουσίας στα ανατολικά καθεστώτα της μετασταλινικής περιόδου. Θέματα-ταμπού, τουλάχιστον για τους κομμουνιστές της χώρας του¹³. Αρνούμενος το μαρξισμό ως βιωμένη εμπειρία, οδηγείται τελικώς στην άρνηση της «διαλεκτικής», αφού κατά τη γνώμη του είναι αυτή ο θεωρητικός υπεύθυνος τέτοιων αναλύσεων, οι οποίες εδράζονται σε ολιστικές αναφορές, όπως «εργατική τάξη», «παραγωγικό φαινόμενο», «τρόποι παραγωγής»¹⁴. Στη θέση της διαλεκτικής εισχωρεί η γενεαλογία, την οποία σε αντίθεση με το μαρξισμό, θεωρεί ως μόνη ενδεδειγμένη για τη μικροσκοπική ανάλυση της εξουσίας στους τοπικούς χώρους, όπου πράγματι η τελευταία ασκείται και στρατηγικά αναπτύσσεται.

II. Οι πέντε κεντρικές προτάσεις του Φουκώ για την ανάλυση της εξουσίας

Περιγράψαμε στο πρώτο τμήμα της παρούσας εργασίας τη γενεαλογία, ως την επιλεγμένη από το Φουκώ, ιστορική μέθοδο ανάλυσης της πολιτικής εξουσίας. Πριν προχωρήσουμε στην ειδικότερη εξέταση της έννοιας, όπως παρουσιάζεται στα έργα του *Επιτήρηση και Τιμωρία* και *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* θα παρουσιάσουμε τις πέντε προτάσεις του για την εξουσία, οι οποίες στο επίπεδο του γενικότερου πολιτικού προβληματισμού του, υποβοηθούν στην κατανόηση του συνολικού έργου του.

(1) Πρώτο κομβικό σημείο της φουκωικής σκέψης αποτελεί η αποσύνδεση της εξουσίας από την αντίληψη που τη θέλει ως κάτι δεδομένο ή εναλλάξιμο. Η εξουσία είναι αντίθετα κάτι, το οποίο συνέχεια εξασκείται και ενυπάρχει μέσω της συνεχούς δράσης της, στους πολυάριθμους θεσμούς και στις καθημερινές πρακτικές, οι οποίες τη διαμορφώνουν υλικά¹⁵.

Η εξουσία είναι κατά τον τρόπο αυτό παντού: «Ce n' est pas qu' il englobe tout, c' est qu' il vient de partout»¹⁶. Οι σχέσεις εξουσίας είναι προπάντων σχέσεις παραγωγής λόγου, διότι ο κεντρικός πυρήνας της εξουσίας εξυφαίνει και εγγυάται τη διαρκή ροή λόγων, επιθυμιών και γνώσης. Ο μηχανισμός της εξουσίας έχει πρωταρχικά θετικό περιεχόμενο και δευτερευόντως κατασταλατικό.

Η ανάλυση αυτή οδηγεί συνακόλουθα στα εξής συμπεράσματα:

α) Η εξουσία δεν κατανοείται πλέον ως κατασταλακτικός μηχανισμός, κάτι που στην αντίληψη του Φουκώ είναι ένα απλοϊκό νομικίστικο μοντέλο, επειδή συνταυτίζει το δίκαιο, αποκλειστικά με την αποθετική λειτουργία της¹⁷. Η νομικίστικη ιδέα της εξουσίας που την ενσωματώνει στο δίκαιο, αγνοεί τη στρατηγική πολυσχιδία της εξουσίας και τους πολύμορφους μηχανισμούς κίνησής της, μέσα στους οποίους υποστασιοποιείται¹⁸.

β) Περαιτέρω η ανάλυση απορρίπτει την κλασική μαρξιστική σύνδεση της εξουσίας με τους συγκεκριμένους κάθε φορά τρόπους παραγωγής, οι οποίοι της προσδίδουν το περιεχόμενό της¹⁹. Ο Φουκώ αρνείται τόσο την εξουσία, νοούμενη ως είδος επανάληψης και πολλαπλασιασμού ενός όποιου μοντέλου παραγωγής, όσο και την εμμενή στο μαρξισμό ιδεολογική αντίληψη, που την αντιμετωπίζει ως όργανο στα χέρια της μιας και μόνης κυ-

ρίαρχης τάξης. Κανένα άτομο, καμία τάξη δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με την εξουσία. Επειδή όλοι πολεμούν εναντίον όλων και επειδή πυρηνικά, μέσα στο ίδιο το άτομο υπάρχει κάτι που πολεμά τον εαυτό του, η εξουσία ενυπάρχει σε όλο το κοινωνικό σώμα, δίκην ενός γενεαλογικού δέντρου, του οποίου τα κλαδιά αναπαράγονται σταθερά, ένα πλήθος νέων εξουσιών, που διατρέχουν ψυχικά, σωματικά και υλικά όλα τα άτομα κατ' ιδίαν και όλες τις πολιτικο-οικονομικές τάξεις²⁰.

γ) Η ενσωμάτωση της εξουσίας στο σύνολο του κοινωνικού σώματος έχει ως λογικό επακόλουθο ότι όπου υπάρχουν σχέσεις εξουσίας, υπάρχουν αναγκαστικά και οι εστίες αντίστασής τους²¹. Η δυνατότητα αντίστασης δεν αναφέρεται σε κάποιον αγώνα υποκειμένων, επειδή η ίδια η εξουσία νοείται έξω από τη λογική κάποιου φορέα άσκησής της²². Είναι κύρια η δυνατότητα ενός λόγου, αναλογικά με τη δυναμική εξουσίας που ενσωματώνει, να κατισχύσει στο στρατηγικό πεδίο των υπολοίπων λόγων, αναπαράγοντας ένα καινούριο discours στη θέση των παλαιών. Έτσι η εξουσία αναπαράγεται μέσω της κινητικότητας και αστάθειας των λόγων της, αποκτώντας τη φόρμα ενός στρατηγικού μοντέλου, ενόσω οι σχέσεις εξουσίας παραμένουν κινητικές και με διαρκή την τάση πολλαπλασιασμού τους.

(2) Δεύτερο κομβικό σημείο της ανάλυσης είναι ο παραμερισμός του ερωτήματος, «ποιος είναι ο κάτοχος της εξουσίας» ή «ποιος επιθυμεί να την κατέχει». Η διαπραγμάτευση της εξουσίας στο Φουκώ αγνοεί την κεντρική κρατική «ψυχή» του χομπσιανού «Λεβιάθαν». Η έννοιά της δεν προσδιορίζεται σε σχέση με την αγάπη προς τον αφέντη, δεν προστρέχει στη βοήθεια της ψυχανάλυσης και της λιμπιντικής καταγραφής, διότι και αυτή όπως και ο μαρξισμός, οδηγεί στην υποκειμενικοποίηση της εξουσίας, προτάσσοντας στο μεθοδολογικό ορίζοντά της την παρουσία ενός ενεργού ατόμου²³.

(3) Τρίτο κομβικό σημείο αποτελεί η τοποθέτηση του υποκειμένου απέναντι στους μηχανισμούς της εξουσίας. Η εξουσία δε χρησιμοποιείται από τα υποκείμενα, όμως αποσαφηνίζεται ότι διαπερνά το σώμα και τη ψυχή τους, μέχρι την τελευταία βαθμίδα. Το υποκείμενο δεν είναι το vis-a-vis της εξουσίας, είναι όμως η επίδραση και το αποτέλεσμα της. Υφίσταται δηλαδή δια των πρακτικών εξάσκησής της και εξαιτίας της σύνδεσής του μ' αυτές, όχι ανεξάρτητα απ' αυτήν, ως μιαν ισχυρή, οικουμενική μορφή²⁴.

Η παρατήρηση αυτή έχει άμεση σχέση με τη δομή των μηχανισμών εξουσίας, το περιεχόμενο των οποίων διαθλάται σ' ένα δί-

χτυ ετερογενών και πολυπληθών στοιχείων, τα οποία με τη σειρά τους δεν προϋποθέτουν υποχρεωτικά ένα οικουμενικό υποκείμενο, ως ζώσα παρουσία. Ο τόπος γεννήσεώς τους είναι η καθημερινή ζωή του υποκειμένου, οι καθημερινές κινήσεις και αντιδράσεις του.

(4) Το τέταρτο κομβικό σημείο αφορά στον τρόπο διάρθρωσης των μηχανισμών εξουσίας. Κατά το Φουκώ, η εξουσία αναπτύσσεται από τα κάτω προς τα πάνω²⁵. Κύριο στόχο της ανάλυσης αποτελεί η εξέταση των μικρομηχανισμών της εξουσίας, καθώς και οι τεχνικές που διέπουν την εξάσκησή τους. Μέσω της κατανόησης της υφής των μηχανισμών αυτών δύναται τελικώς ο αναγνώστης ν' αντιληφθεί τη διαδρομή που αυτοί ακολουθούν, ώστε να παγιωθούν σε «γενικότερες» εξουσίες-θεσμούς.

Η εξουσία συνεπώς, δεν εξασκείται από τον κυρίαρχο κρατικό μηχανισμό και τους θεσμούς που τον αντιπροσωπεύουν, προς τα κάτω, στις εξουσιαζόμενες τάξεις, αλλά αντίστροφα. Οι σχέσεις εξουσίας συμπιλούν ένα ατέλειωτο δίκτυο, το οποίο αρχίζει από τις καθημερινές κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές: Οι οικογενειακές σχέσεις, οι σχέσεις μέσα στο σύστημα εκπαίδευσης, η σεξουαλικότητα, είναι οι αρχικές σχέσεις εξουσίας, που θα γίνουν τότε και μόνο τότε κυρίαρχες, όταν ένα άτομο ή μια κοινωνική τάξη επιτύχει το μπλοκάρισμα και τη θεσμική αποκρυστάλλωσή τους, δια μέσου οικονομικών, πολιτικών ή στρατιωτικών μεθόδων επιβολής²⁶.

Η «ανοδική» μέθοδος ανάλυσης της εξουσίας οδηγεί στην κρίσιμη αποσαφήνιση της διαφοράς μεταξύ δύο βασικών εννοιών των οποίων μετέρχεται ο συγγραφέας, δηλαδή των «σχέσεων εξουσίας» και των «καταστάσεων κυριαρχίας». Οι σχέσεις εξουσίας συνιστούν το στρατηγικό πεδίο της κοινωνικής εμπειρίας και πρακτικής, εντός του οποίου εξασφαλίζεται η αδιάκοπη λειτουργία της εξουσίας. Οι καταστάσεις κυριαρχίας αποτελούν αντίθετα την εκάστοτε θεσμική συμπύκνωση των σχέσεων εξουσίας, επειδή είναι αυτές που όπως ήδη αναφέραμε μπλοκάρουν τις τελευταίες. Οι θεσμοί αποτυπώνονται, σ' αντίθεση με την ατέλειωτη παραγωγή (discours) των σχέσεων εξουσίας, ως φόρμες των καταστάσεων κυριαρχίας, ως «το κοινωνικό που δε διαλογίζεται», επειδή μπορούν να λειτουργήσουν κατά τρόπο αδιαπραγμάτευτο, μόνο ως σύστημα καταπίεσης²⁷.

(5) Η πέμπτη μεθοδολογική πρόταση της ανάλυσης συνδέει κάθε μορφή άσκησης εξουσίας με αντίστοιχες εστίες παραγωγής γνώσης. Η κεντρική σημασία της παραγωγής γνώσης στην πολιτι-

κή φιλοσοφία του Φουκώ υποκαθιστά ουσιαστικά την παραδοσιακή έννοια της ιδεολογίας, ως μεθοδολογικό εργαλείο ανάλυσης της εξουσίας²⁸. Η άσκηση της εξουσίας επιτυγχάνεται μέσω της παραγωγής γνώσης, των μεθόδων επιτήρησης και των τεχνικών που χρησιμοποιεί, οι οποίες όμως δεν αποτελούν ιδεολογικές κατασκευές. Το διάγραμμα «εξουσία-γνώση» περιγράφει την εξουσία, όχι ως ιδεολογική έννοια, αλλά ως θεσμική συμπύκνωση των σχέσεων της²⁹.

Κάθε περιοχή άσκησης της εξουσίας είναι ταυτόχρονα ένας τόπος σχηματισμού γνώσης. Η «αλήθεια» της γνώσης δε βρίσκεται έξω από την εξουσία, αντίθετα είναι αδιανόητη δίχως αυτήν³⁰. Κάθε κοινωνικός σχηματισμός έχει το δικό του βασίλειο αλήθειας και γνώσης, εντός του οποίου παράγονται οι πολυπληθείς τύποι λόγων (*discours*).

Συνακόλουθος της ανάλυσης, ο ρόλος των διανοούμενων είναι συνδεδεμένος με τη γνώση και την αλήθεια που αυτή παράγει. Οι διανοούμενοι δε θα πρέπει να μάχονται για την αλλαγή του ανθρώπινου συνειδητού, αλλά για την κατασκευή μιας νέας πολιτικής «αλήθειας». Ο μετασχηματισμός του πολιτικού, οικονομικού και θεσμικού συστήματος ισοδυναμεί με το μετασχηματισμό της παραγωγής αλήθειας, δίχως σύνδεση με το υποκείμενο που την εκφράζει³¹. Το ανθρώπινο είναι, η υλικότητα της παρουσίας του, δε δημιουργεί όπως ήδη αναφέραμε τις τεχνικές εξουσίας, αποτελεί απλά το αποτέλεσμα της άσκησής τους.

III. Από την πειθαρχική εξουσία στη βιοεξουσία.

Ανάλυση των έργων: Επιτήρηση και Τιμωρία.

*Η γέννηση της φυλακής και
Ιστορία της σεξουαλικότητας*

(A) Η συστηματικότερη περιγραφή της σχέσης «εξουσία- γνώση» βρίσκεται στο βιβλίο του Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*. Για πρώτη φορά καταδεικνύεται πως η εξουσία ως στρατηγική μορφή εκδίπλωσης των σχέσεων της συνδέεται άμεσα με την κοινωνία. Η ανάλυση αντιλαμβάνεται την εξουσία, ως το συνολικό αποτέλεσμα των στρατηγικών της θέσεων, έτσι όπως αυτές ενεργοποιούνται από τα συστήματα και τους θεσμούς³². Οι μέθοδοι ποινικής

δίωξης και καταστολής δεν είναι οι μονοσήμαντες πρακτικές των κανόνων δικαίου, αλλά οι συγκεκριμένες τεχνικές, που σ' ένα ευρύτερο πεδίο εξειδικεύουν την εξουσία.

Το βιβλίο δε στοχεύει στην απλή ιστορική καταγραφή του χρονικού περάσματος από τις παλαιές μεθόδους τιμωρίας, όπως ο μαρτυρικός θάνατος και οι βαριές σωματικές ποινές που υφίσταντο μέχρι το τέλος της κλασικής εποχής, στις «μοντέρνες» κοινωνικοποιημένες μορφές τιμώρησης από την αρχή του 19ου κι εντεύθεν, προεξαρχούσης της φυλάκισης. Δίχως ν' αποφεύγει την ενδελεχή ιστορική μελέτη, μέσα από μια εντυπωσιακή για τον όγκο της συλλογή στοιχείων, ο συγγραφέας εστιάζει την προσοχή του σ' εκείνες τις τεχνικές εξουσίας, που «ομαλοποίησαν» τη ζωή του δυτικού ανθρώπου εγκαθιδρύοντας ένα πολύπλοκο καθεστώς εκφοβισμού του. Το ζητούμενο είναι η ανάδειξη των μεθόδων καταπίεσης που ασκήθηκαν, ώστε τα υποκείμενα να καταστούν τελικώς υποχείρια της πολιτικής εξουσίας.

Για τη μελέτη αυτών των μεθόδων ο Φουκώ ανατέμνει το θεσμό της φυλακής, έτσι όπως αναπτύχθηκε από τη γαλλική επανάσταση και μετά. Επισημαίνοντας ότι η φυλακή, ως γενικευμένος θεσμός ποινικής καταστολής συνάντησε την ισχυρή κριτική των διαφωτιστών, προσπαθεί κατόπιν να εξηγήσει πώς κατόρθωσε, παρ' όλες τις αδυναμίες του να επιζήσει και να καταλήξει να θεωρείται ως ο πλέον αυτονόητος και αξιόπιστος μηχανισμός της κρατικής επιτήρησης³³.

Η λέξη κλειδί που διατρέχει το βιβλίο είναι η λέξη «πειθαρχία» (Disziplin)³⁴. Η πειθαρχία εκφράζει το σύνολο των τεχνικών με τις οποίες η εξουσία ασκείται. Δεν έχει να κάνει ούτε μ' ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, ούτε περιορίζεται σ' ένα προνομιακά επιλεγμένο κέντρο εξουσίας. Κατοικοεδρεύει στην ψυχή και το σώμα των ανθρώπων, μετατρέποντας τη ζωή και το χρόνο τους σε εργασιακή δύναμη. Επειδή όμως η εργασιακή δύναμη συνιστά το *sine qua non* στοιχείο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η πειθαρχία συγχρονίζεται με τον καπιταλισμό, ως προϋπόθεση διαρκούς και απρόσκοπτης λειτουργίας του.

Η πειθαρχία είναι το μεθοδολογικό πρότερο του Φουκώ για την ανάλυση της εξουσίας. Εκτός του ότι διασφαλίζει την παραγωγή σειράς θετικότητων, μέσω του τεχνολογικού τρόπου λειτουργίας της εξουσίας, η οποία ανευρίσκει συνεχώς καινούριες τακτικές και στρατηγικές, παράγει και ένα σταθερό δυναμικό αντίστασης κατά της εξουσίας, που εν κατακλείδι τη διαιωνίζει: Όπου υπάρχει εξουσία, υπάρχει πάντα στον αντίποδά της εστία αντίστασης.

Οι σχέσεις εξουσίας ενυπάρχουν σε όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς ή τάξεις που διέπονται από τη δική τους «λογική», πέραν των υποκειμένων εντός των οποίων ενσωματώνονται. Πλήθος μεθόδων χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση της πειθαρχικής κοινωνίας: Στα μοναστήρια, στο στρατό, στις φάμπρικες, στα σχολεία, στις φυλακές, στα ψυχιατρεία βρίσκουν τους ιδεώδεις τρόπους ανάπτυξής τους. Δια μέσου του ελέγχου της καθημερινής πρακτικής – χρονικά πλάνα και χρονικό καταμερισμό της ζωής, εξαντλητική χρησιμοποίηση του σώματος και του πνεύματος –, δια μέσου της οργάνωσης και της ανάπτυξης της ανθρώπινης δύναμης – ιεραρχική επιτήρηση, ο θεσμός της εξέτασης –, δια μέσου τέλος της εναλλαξιμότητας και διαμερισμού των στοιχείων που συνιστούν την πειθαρχία, αναφύεται στους χώρους αυτούς μια «μικροφυσική» της εξουσίας, σαν ένα σύνολο κανόνων, λειτουργίας και τεχνικών³⁵. Η «μικροφυσική» της εξουσίας προϋποθέτει ότι η εξουσία διαρκώς εξασκείται.

Προϋποθέτει επίσης την αδιάσπαστη σύνδεση της εξουσίας με τη γνώση. Τούτο, διότι κάθε σχέση εξουσίας, μόνο εντός συγκεκριμένου πεδίου γνώσης μπορεί να υποστασιοποιηθεί. Η εξουσία-γνώση αποκτά τη φόρμα ενός διαγράμματος, εντός του οποίου δικτυώνονται οι θέσεις και οι λειτουργίες των δομικών στοιχείων της εξουσίας. Αυτό το διάγραμμα είναι μια αφηρημένη μηχανή προσδιορισμού των εκάστοτε μορφών εμφάνισης της εξουσίας, έτσι όπως οι τελευταίες σχηματίζονται, εντός του ασταθούς και εν ροή ευρισκόμενου πεδίου παραγωγής τους. Οι δυνάμεις εξουσίας εγκαθιδρύουν ένα διαρκές «γίγνεσθαι», ένα *a priori* καθημερινών μικρο-κινήσεων της. Το διάγραμμα είναι ταυτόχρονα ένας «τόπος», αλλά και ένας μη «τόπος», διότι είναι ανήσυχο, διαρκώς μεταβαλλόμενο, ένας τόπος μετασχηματισμών και αλλαγών³⁶.

Στο επίπεδο του ποινικού συστήματος το διάγραμμα εξουσία-γνώση πραγματοποιείται στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του περιφρημου «πανοπτισμού». Ο πανοπτισμός έλκει την καταγωγή του, από το πανοπτικό μοντέλο φυλακής του Jeremy Bentham. Στην περιφέρεια της φυλακής σχεδιάστηκαν ακτινωτά τα κελιά των κρατουμένων. Στη μέση υπάρχει ένας πύργος από τον οποίο μπορεί κανείς, οιαδήποτε στιγμή, δίχως οι φυλακισμένοι να το γνωρίζουν, να εποπτεύσει το χώρο. Έτσι η εξουσία την ίδια στιγμή καθίσταται ορατή, αλλά και απρόβλεπτη. Ορατή διότι ο κρατούμενος έχει διαρκώς μπροστά στα μάτια του τη σιλουέτα ενός πύργου, απρόβλεπτη διότι ποτέ δεν γνωρίζει εάν και από ποιον κάθε στιγμή επιτηρείται³⁷.

Η κύρια επίδραση του πανοπτικού είναι η δημιουργία μιας συνειδητής και σταθερής κατάστασης ορατότητας στον κρατούμενο, η οποία ισχυροποιεί την αυτόματη λειτουργία της εξουσίας. Είναι πλέον ελάχιστα ενδιαφέρον, το ποιος κατέχει την εξουσία και πώς την ασκεί. Ο κανόνας της εξουσίας, κείται, όχι τόσο στα χέρια ενός προσώπου, όσο στη συγκεντρωτική διευθέτηση των σωμάτων, των επιφανειών και των βλεμμάτων, σε μια μηχανή όπου τα υποκείμενα, εξουσιαζόμενα αλλά και εξουσιαστές είναι αμετάκλητα παγιδευμένα³⁸.

Η δυνατότητα χρήσης του «πανοπτικού» δεν περιορίζεται στο χώρο των φυλακών. Ως πειθαρχικό σύστημα εξάσκησης της εξουσίας μπορεί επίσης να προσφέρει υπηρεσίες στη θεραπεία των αρρώστων, στην εκπαίδευση των μαθητών, στην επιτήρηση των ψυχικά ασθενών, στην εργασιακή ενασχόληση των ζητιάνων και των αλητών, στον ιεραρχικό έλεγχο των εργατών. Εξαπλώνεται σ' όλη την κοινωνία, επιδιώκοντας την «ομαλοποίησή» της, μέσω του δικτυωτού τρόπου άσκησης της εξουσίας (τη λεγόμενη «μικροφυσική» της εξουσίας) και της υποτακτικότητας των υποκειμένων. Σ' αυτήν την πειθαρχική κοινωνία η εξουσία επιτυγχάνει τη μέγιστη τελειοποίησή της, αφού ασκείται από ολοένα λιγότερα πρόσωπα προς ολοένα περισσότερα. Με την πανοπτική μορφή της τρομοκρατεί, δίχως να χρειάζεται κάποιο όργανο βίας που θα την υποδηλώνει. Αρκείται στη διεύρυνση της αρχιτεκτονικής και γεωμετρικής αντίληψης του Bentham, σε διαρκώς περισσότερους κοινωνικούς χώρους, όπου και θα ασκείται, δίχως να γίνεται άμεσα αντιληπτή. Η εξουσία ως ωσει παρούσα στην ψυχή και το σώμα των ανθρώπων δομεί ένα κλειστοφοβικό κοινωνικό όλο, εντός του οποίου όλοι εξουσιάζουν και ταυτόχρονα εξουσιάζονται κατά τρόπο αυτοματοποιημένο κι εντελώς αθόρυβο³⁹.

(B) Στο βιβλίο του *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* (τόμος I), ο Φουκώ ανακαλύπτει έναν καινούριο τόπο άσκησης της εξουσίας: Η σεξουαλικότητα και η ατέλευτη παραγωγή λόγων της λαμβάνει τη θέση της πειθαρχημένης, πανοπτικής κοινωνίας. Όπως και στο προηγούμενο βιβλίο του (*Επιτήρηση και Τιμωρία*) έτσι κι εδώ, κύρια πρόθεσή του δεν αποτελεί τόσο η ιστορική μελέτη των σεξουαλικών συνηθειών, όσο ο εννοιολογικός συσχετισμός τους με τους θεσμούς και τους μηχανισμούς εξουσίας⁴⁰. Κεντρική διαπίστωση είναι ότι από το 19ο αιώνα και μετά, η ηδονή δεν αντιπαράθεται με την εξουσία, αντίθετα οι δύο έννοιες συνενώνονται ολοένα περισσότερο, σχηματίζοντας ένα αδιάσπαστο όλο.

Το γνωστικό πεδίο του διαγράμματος εξουσία-γνώση καταλαμβάνει τώρα η σεξουαλική ομολογία, η οποία αναλύεται στο χώρο

της ψυχανάλυσης και της ψυχιατρικής, ως η διεξοδική και αναγκαστική εξωτερίκευση των ιδιωτικών μυστικών του ατόμου. Η ομολογία είναι ένα «τελετουργικό λόγου», που συνδέεται άμεσα με μια σχέση εξουσίας, επειδή ο συμμετέχων ψυχίατρος ή ψυχολόγος δεν αποτελεί μόνο ένα συνομιλητή, αλλά και ταυτόχρονα μηχανισμό εξουσίας, που υποχρεώνει σ' αυτήν⁴¹.

Η εμπειρία της σεξουαλικότητας αποκτάται, όχι ως βιωματική κατάσταση, αλλά ως μια διαλογική πρακτική, όπως αυτή εξωτερικεύεται στον επιστημονικό χώρο της ιατρικής. Κατά τον τρόπο αυτό, αναπαράγεται μια ποικιλία τεχνικών ορθολογικοποίησής της, που σε τελική ανάλυση επιτρέπουν την εξάπλωση της ίδιας της εξουσίας. Τα λεπτομερέστατα ερωτηματολόγια, οι εξαντλητικές ερωτήσεις, ο τονισμός των άνευ ορίων κινδύνων που η σεξουαλική πρακτική επιφέρει, η ίδια η λειτουργία της σεξουαλικότητας σαν κάτι αρχαϊκά μυστικό και σκοτεινό, συναποτελούν ένα υπερμέγεθες θεωρητικό οπλοστάσιο στα χέρια των ειδικών, η χρησιμοποίηση του οποίου συντείνει σε μια μορφή «κοινωνικοποίησης» της ανθρώπινης φύσης, ελέγχοντας και καναλιζάροντας τα μύχια μόρια του σώματος και της ψυχής⁴².

Η σύνδεση της σεξουαλικότητας με την εξουσία-γνώση αρχίζει το 18ο αιώνα και επιλέγει τέσσερα στρατηγικά σημεία ως πεδίο έρευνας όπου επικεντρώνει την προσοχή της:

- α) Την υστερικοποίηση του θηλυκού σώματος.
- β) Την παιδαγωγικοποίηση της παιδικής σεξουαλικότητας.
- γ) Την κοινωνικοποίηση του μηχανισμού ελέγχου της τεκνοποιητικής συμπεριφοράς του πληθυσμού.
- δ) Την «ψυχιατρικοποίηση» της λεγόμενης διεστραμμένης ηδονής⁴³.

Οι παραπάνω τεχνικές εξουσίας αναπτύσσουν μια νέα βιοπολιτική, η οποία έχοντας ως στόχο τον πλήρη έλεγχο των γεννήσεων και του δείκτη θνησιμότητας του πληθυσμού, φροντίζει για ένα σταθερό σύστημα υγείας και διάρκειας ζωής, απολήγοντας στην αύξηση κάθε ενέργειας, ικανότητας και δύναμης των εργαζομένων.

Καταπιέζοντας το ανθρώπινο σώμα, ανατέμνοντάς το πολιτικά, ως σύστημα διαρκούς ελέγχου και πειθάρχησης, επιτυγχάνει την ανάπτυξη του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής. Τούτη η βιοεξουσία, όπως χαρακτηριστικά την ονομάζει ο Φουκώ, προετοιμάζει την κωδικοποίηση και την ελεγχόμενη εισαγωγή του ανθρώπινου σώματος στους μηχανισμούς παραγωγής, εξυφαίνοντας την προσαρμοστικότητά του στις οικονομικές διαδικασίες, τις οποίες ο καπιταλισμός ως κοινωνικο-πολιτικό σύστημα επιβάλλει⁴⁴.

Με την έννοια της βιο-εξουσίας, η ανάλυση σε θεωρητικό επίπεδο ολοκληρώνεται. Στους επόμενους δύο τόμους, της συνολικά ανολοκλήρωτης λόγω του αιφνίδιου θανάτου του συγγραφέα *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας* τροποποιείται με τρόπο δραματικά «ανθρώπινο» το σύνολο της προβληματικής. Το παντελώς αγνοημένο ανθρώπινο στοιχείο της εξουσίας εισέρχεται στη θεματική των τελευταίων αναλύσεων, ως πρωταγωνιστικός παράγοντας διαμόρφωσης της εξουσίας.

Στο ύστατο επιστημονικό παιχνίδι των ακατάπαυστων μεταμορφώσεών του, ο Φουκώ διεισδύει στην αρχαιοελληνική και ρωμαϊκή κουλτούρα, όπου μέσα από μια σειρά πρακτικών αναδύεται η αισθητική εμπειρία της τέχνης του «ευ ζην». Οι πρακτικές του καθημερινού βίου στον αρχαίο κόσμο αντικαθιστούν το διάγραμμα εξουσία-γνώση⁴⁵. Η φροντίδα του εαυτού μας, η αναγκαιότητα της ενασχόλησης πρωτίστως με μας τους ίδιους, αποτελούν το νέο συναρπαστικό ορίζοντα σύνδεσης με την πολιτική εξουσία. Συναρπαστικός γιατί, αφενός προσφέρει μια πρώτη τάξεως αισθητική εμπειρία και δικαίωση της ανθρώπινης ύπαρξης, αφετέρου γιατί τούτη η λιμπιντική επιθυμία του «βασιλεύοντος εαυτού» οδηγεί στην ορθολογική χρήση της πολιτικής εξουσίας: Μπορεί κανείς σωστά να κυβερνήσει τους άλλους, εφόσον κατ' αρχήν κυβερνήσει και φροντίσει σωστά τον ίδιο του εαυτό⁴⁶.

Στο δεύτερο τόμο, που τιτλοφορήθηκε «Η χρήση των ηδονών» περιγράφονται με διεξοδικό τρόπο οι καθημερινές πρακτικές της ελληνικής αρχαιότητας που υποβοηθούν στην αισθητική καλλιέργεια του «ευ ζην»: Η ηθική προβληματοποίηση της ηδονής (δια μέσου της εγκράτειας, των αφροδίσιων και της χρήσης τους, της ελευθερίας και της αλήθειας), η διαιτητική (νοούμενη και ως «δίαιτα» των επιθυμιών και περιορισμού των κινδύνων τους), η οικονομία ως πρακτική του οικογενειακού βίου, η ερωτική, ως μορφή ύψιστης αισθητικής εμπειρίας στον αρχαιοελληνικό κόσμο, είναι οι κυριότερες τεχνικές αυτοσυνείδησης του ατόμου, οι οποίες ενσωματώνονται σε μια συνολική «αισθητική της ύπαρξης»⁴⁷. Η προβληματική του δευτέρου τόμου συνεχίζεται και στον τρίτο, με τον τίτλο «Η φροντίδα του εαυτού» μέσω της διερεύνησης αρχαιοελληνικών και λατινικών κειμένων των δύο πρώτων αιώνων μετά Χριστόν.

IV. Οι κριτικές στην ανάλυση της εξουσίας του Φουκώ: Προσπάθεια συστηματικής ομαδοποίησής τους

Το πιο αξιοπρόσεκτο στοιχείο των κριτικών που ασκήθηκαν στη φουκωική ανάλυση της εξουσίας έως σήμερα είναι τα διαφορετικά σημεία αναφοράς τους, γεγονός που οδηγεί άφευκτα και σε αντίστοιχη ποικιλία τελικών συμπερασμάτων. Ακολούθως θα εξετάσουμε τις κυριότερες απ' αυτές, επιχειρώντας παράλληλα μια συστηματική παρουσίασή τους, που εκ των πραγμάτων, λόγω του πλήθους και της έντασής τους καθίσταται αναγκαία.

(1) Η απουσία μιας συστηματικής θεωρίας της εξουσίας αποτελεί σε μεθοδολογικό επίπεδο την πρώτη κριτική στο έργο του Φουκώ. Η κριτική επισημαίνει ότι δίχως μια συστηματική ανάλυση είναι δυσδιάκριτα τόσο τα εννοιολογικά όρια, όσο και οι σημαντικότερες των παραμέτρων, οι οποίες προσδιορίζουν την «μικροφυσική» της εξουσίας⁴⁸. Το πρόβλημα γίνεται έντονο στο παράδειγμα του «πανοπτικού», επειδή ως γενικευμένο μοντέλο πειθαρχικής εξουσίας καθίσταται δύσχρηστο στο να εξειδικεύσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε σχηματισμού. Ο μοναδικός συστηματικός κανόνας είναι η έμμονη ιδέα άρνησης κάθε κυριαρχίας και κάθε συστήματος. Δίχως όμως κάποια κανονιστικά κριτήρια είναι αδύνατη η απάντηση σε ερωτήματα όπως: Γιατί είναι προτιμότερος ο αγώνας κατά της εξουσίας αντί της υποταγής σ' αυτήν ή γιατί θα πρέπει ν' αντιστεκόμαστε στην καταπίεση;⁴⁹

(2) Αρκετοί συγγραφείς αντιμετωπίζουν τη φουκωική έννοια της εξουσίας ως έχουσα μονιστικό περιεχόμενο. Η θέση διαβλέπει ότι η απουσία του υποκειμένου από την άσκηση της εξουσίας, ουσιαστικά ανοίγει το μονόδρομο ανάλυσής της, ως ένα στρατηγικό σύνολο διατεταγμένων δομικών στοιχείων. Η «αλήθεια» της δομής, αντί της «αλήθειας» του υποκειμένου είναι το μοναδικό μέσο κατανόησης της λειτουργίας της εξουσίας. Ο Paul Heuzeroth ορίζει το μονισμό του Φουκώ, ως τον ιδεολογικό υπερσχηματισμό του στρουκτουραλισμού⁵⁰. Ο Hinrich Fink-Eitel προχωρώντας ακόμη περισσότερο, θέτει το ερώτημα της αρχικής προέλευσης της εξουσίας: Εάν αυτή κατανοείται ως η ατέλειωτη σειρά σχηματισμών λόγων και των εξατομικευμένων πρακτικών της, τότε ποιο είναι εκείνο το προ-λογικό, το προ-ατομικό, που την υποκειμενικοποιεί σε μορφή καταπίεσης κατά συγκεκριμένων ανθρώπων και κοινωνικών ομάδων; Ακόμη περισσότερο: Από πού μπορεί να φα-

νταστεί κανείς ότι είναι δυνατόν να προέλθει μια εστία αντίστασης ενάντια στην απόλυτη εξουσία των πειθαρχιών και των κανόνων τους;⁵¹

(3) Μια τρίτη κριτική εδράζει την προσοχή της στην «ουσιοκρατική» ανάλυση (essentialistic analysis) της εξουσίας στο έργο του. Θεωρεί ως λάθος την αντίληψη ότι οι σχέσεις εξουσίας ενσωματώνονται σε σφαιρικότερες μορφές, όπως λ.χ. στους θεσμούς, οι οποίοι συνιστούν τις μορφές αποκρουστώσεώς τους⁵². Οι σφαιρικές στρατηγικές είναι «ουσίες» και ως τέτοιες, απρόσφορες για την κατάδειξη του τρόπου άσκησης της εξουσίας. Στη θέση τους προτείνεται μια διαφορετική κατανομή: Ειδικές διασταυρώσεις των πρακτικών εξουσίας, που σχηματίζονται γύρω από ειδικές πολιτικές λειτουργίες και στις οποίες απονέμεται ο χαρακτηρισμός «σφαιρικές», διότι απλά επαναλαμβάνουν και αναπαράγουν έναν αριθμό άλλων πρακτικών⁵³.

Πέραν τούτου, η κριτική αυτή αντιλαμβάνεται τη δυνατότητα αντίστασης, μόνο αναφορικά με τη συγκεκριμένη κατεύθυνσή της ενάντια σε εξειδικευμένες μορφές της εξουσίας. Επειδή όμως η φουκωική ανάλυση εννοεί την εξουσία ως μιαν αδιαφοροποίητη και πάντα προϋπάρχουσα κατάσταση, δηλαδή ως «ουσία», καταργεί την προοπτική αντίστασης και ταυτίζεται με την αρνητική μορφή των κατασταλτικών μηχανισμών και των μεθόδων καταπίεσης⁵⁴.

(4) Άλλοι κριτικοί επικεντρώνουν την πολεμική τους στον αφαιρετικό τρόπο σύλληψης βασικών εννοιών του φουκωικού έργου. Η «πειθαρχία», αναδεικνυόμενη σαν το ομοιόμορφο υπόδειγμα (uniform pattern) του διαγράμματος εξουσία-γνώση δεν καθιστά ευδιάκριτο, το ποιος είναι αυτός που την αναπαράγει και γιατί είναι σταθεροποιημένη και διαρκώς ενύπαρκτη στο κοινωνικό σύνολο⁵⁵. Όμοια και η «σεξουαλικότητα», ως αδιάσπαστο ενιαίο σύνολο που συνδέεται με την εξουσία, δεν αποσαφηνίζει τις αιτίες για τις οποίες εμφανίζονται ολοένα περισσότερες μορφές σεξουαλικότητας, και ποιος είναι ο διαμορφωτικός παράγοντας που τις καθιστά κοινωνικά αναγκαίες.

Η πανταχού παρούσα εξουσία, εάν κατανοηθεί ως τέτοια, θέτει αμείλικτα το ερώτημα, πώς μπόρεσε ο Φουκώ να γράψει για την ιστορία της, διαφεύγοντας για λίγο από τον ασφυκτικό κλοιό της⁵⁶. Με άλλα λόγια: Είτε ο Φουκώ εξασφάλισε για τον εαυτό του την αναγκαία απόσταση, ώστε να χειραφετηθεί απ' αυτήν — οπότε επανερχόμεθα στο υποκείμενο-καταλύτη, που διαμορφώνει την εξουσία, αλλά κι αντιστέκεται σ' αυτήν — είτε ακολουθώντας

πιστά την ανάλυσή του θα δεχθούμε ότι κι αυτός ως υποχείριο της εξουσίας ομίλησε γι' αυτήν όχι εναντιωματικά, αλλά συμπληρωματικά μ' έναν καινούριο λόγο, που όμως προέρχεται απ' αυτήν, ανήκει σ' αυτήν και εγγυάται τη διαιώνισή της.

Όποια από τις δύο απόψεις κι αν υιοθετήσουμε, γεγονός παραμένει, ότι η φουνκτιοναλιστική αντίληψη που εκλαμβάνει την εξουσία ως ένα όλο, πανταχού παρόν, αποτρέπει την πιθανότητα μιας κοινωνικής απελευθέρωσης. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Michael Walzer, ο Φουκώ δεν είναι κάποιος καλός επαναστάτης όχι μόνο γιατί δεν πιστεύει στην κατοχή της εξουσίας από συγκεκριμένα άτομα ή κοινωνικές τάξεις, αλλά γιατί υποτιμά και το ρόλο του κυρίαρχου κράτους, και της εξουσίας που εγκλείεται σ' αυτό. Έτσι όμως αφήνει ασχολίαστη τη δυνατότητα κατάληψης της εξουσίας από άλλες κοινωνικές τάξεις ή ομάδες, εκτός απ' όσες ήδη τη νέμονται, αφού προϋπόθεση γι' αυτό, είναι η αναγνώριση της κρατικής κυριαρχίας ως τέτοιας⁵⁷.

(5) Ο κυριότερος εκφραστής της μαρξιστικής παράδοσης, που διεύρυνε το θεωρητικό οπλοστάσιό της, εμπλουτίζοντάς τη με στοιχεία εκ του γονίμου υλικού της φουκωικής εξουσίας είναι αναμφισβήτητα ο Νίκος Πουλαντζάς.

Στο τελευταίο έργο του *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός* έρχεται σε ευθεία, συστηματική αντιπαράθεση με το Φουκώ.

Σε καθαρά μεθοδολογικό επίπεδο, τόσο ο Πουλαντζάς, όσο και ο Φουκώ ασκούν μίαν κοινή κριτική ενάντια στον ιστορικισμό και στον ουμανισμό: Κατανοούν και οι δύο την κοινωνία ως μια συνθετική ενότητα, εντός της οποίας η έννοια της δομής έχει κυριαρχική σημασία και είναι αυτή που προσδιορίζει τη ζωή και την καθημερινή πρακτική του ατόμου.

Αναφορικά με την εξουσία και οι δύο υποστηρίζουν την άποψη ότι κείται εντός των κοινωνικών σχέσεων. Κατά κύριο δε λόγο, η εξουσία υπερπηδά τα όρια του κράτους-αφέντη και δεν αποτελεί ένα απλό συνώνυμο του κρατικού κατασταλτικού μηχανισμού, αφού εκτείνεται στο σύνολο της ανθρώπινης συμπεριφοράς και δράσης⁵⁸.

Και οι δύο αντιλαμβάνονται την εξουσία ως σχέση, που δε συγκεντρώνεται σε κάτι δοσμένο ή σε μια δομή. Επίσης και οι δύο παρατηρούν την εξουσία κύρια ως θετικότητα, υπό την έννοια μιας διαρκούς αναπαραγωγής της κοινωνικής πραγματικότητας και όχι ως έναν καταπιεστικό και κατασταλτικό μηχανισμό⁵⁹.

Οι παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις δε μπορούν όμως ν' αποκρύψουν τις ουσιώδεις επιστημονικές διαφορές των δύο στο-

χαστών. Ο Πουλαντζάς μη ξεχνώντας τη μαρξιστική δογματική, επισημαίνει σταθερά ότι η εξουσία συσχετίζεται με τις παραγωγικές σχέσεις και τον καταμερισμό της εξουσίας και δεν είναι η απλή εξωτερίκευση των πειθαρχικών τεχνικών, όπως ο Φουκώ πιστεύει. Ως κοινωνική σχέση, η εξουσία έχει πρώτα και κύρια το χαρακτήρα καταγραφής της πάλης των τάξεων και όχι του μεταφυσικού *a priori* της ανατιολόγητης εγγραφής της στην ολότητα των ανθρώπινων συμπεριφορών.

Ο Πουλαντζάς κατηγορεί το Φουκώ ότι η υλικότητα της εξουσίας δεν εξαντλείται στην εξάσκησή της, αλλά παρουσιάζει ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο: Είναι η συμπύκνωση της σχέσης αντιπαράθεσης μεταξύ των τάξεων, έτσι όπως θεσμοποιείται στη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού. Ενώ και ο Φουκώ, αλλά και ο Πουλαντζάς σκιαγραφούν το κράτος, όχι τόσο ως μηχανισμό καταστολής, όσο ως πηγή παραγωγής κινητικών πρακτικών της εξουσίας, ο Πουλαντζάς προχωρά ένα βήμα παραπέρα, τονίζοντας ότι ο σκοπός του κράτους είναι η οργάνωση και η διαιώνιση της πολιτικής εξουσίας της συγκεκριμένης κάθε φορά κυρίαρχης τάξης⁶⁰.

(6) Η τελευταία και ίσως πλέον ιδιόρρυθμη κριτική με την οποία θα ολοκληρώσουμε την παρούσα μελέτη, αφορά στο βιβλίο του Ζαν Μπωντρυγιάρ με τίτλο *Oublier Foucault* (να ξεχάσουμε το Φουκώ). Ο Μπωντρυγιάρ θέτει ως θεμελιακή αρχή το αξίωμα ότι ζούμε σε μια μεταμοντέρνα κοινωνία, η οποία καταλαμβάνεται από την κυριαρχία των τεχνικών πληροφόρησης και των μαζικών μέσων ενημέρωσης. Η εξουσία που παράγεται εντός της κοινωνίας αυτής είναι προσποιητή κι ένα κενό, το οποίο δεν αντιστοιχεί σε καμία μορφή του κοινωνικού ή πολιτικού, λόγω της αδυναμίας προς εξασφάλιση των στοιχειωδών κανόνων για την ύπαρξη επικοινωνίας.

Στη θέση των ποικιλόμορφων σχέσεων εξουσίας και της παραγωγής λόγων, ο Μπωντρυγιάρ θεωρεί ότι είναι προτιμότερη η ανάλυση της εξουσίας ως προσποίηση (Simulation). Η εξουσία δεν είναι κάτι που ασκείται *in actu*, διότι πολύ περισσότερο από πρακτική, είναι μια ψευδαισθησιακή εικόνα, μια πρόκληση⁶¹. Αρνείται τη φουκωϊκή αντίληψη περί εξουσίας ως την κινητική θετικότητα των σχηματισμών λόγων, διότι θεωρεί ότι αυτός ο τρόπος ανάλυσης δεν παύει να την εξετάζει ως δομή.

Η προσποιητή εξουσία των μέσων μαζικής ενημέρωσης ισοδυναμεί με μια νεκρή εξουσία, με μιαν εξουσία που τελικά δεν υφίσταται. Η δύναμή της έγκειται στο γεγονός της διατήρησής της, μέσω της ατέλειωτης παραγωγής τηλεοπτικών λόγων άνευ νοήμα-

τος⁶². Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης εξυφαίνουν έναν «κρύο» υπερχώρο, όπου τα σύμβολα, τα συναισθήματα, η ιδεολογία, όλα όσα με μια λέξη εκφράζουν τον άνθρωπο ως τέτοιον, υποχωρούν για να δώσουν τη θέση τους στο νεκρικό κόσμο των σημείων και των αντικειμένων⁶³.

Με την ακραία τοποθέτηση του Μπωντρυγιάρ, η ανάλυση της φουκωικής εξουσίας απλώνεται επικίνδυνα σ' έναν επιστημονικό δρόμο, που δείχνει ν' αγνοεί πλήρως τον παράγοντα άνθρωπο. Όμως για το αδιέξοδο που πρόδηλα δημιουργείται, ο Φουκώ δεν είναι άμοιρος ευθυνών. Πρώτος αυτός διάλεξε μια μέθοδο έρευνας, η οποία εξέτασε τις σχέσεις εξουσίας, ως αυθύπαρκτες οντότητες, ξεκομμένες από τὰ πρόσωπα, που τις δημιουργούν και που εν τέλει τους δίνουν σχήμα και μορφή.

Γνήσιο τέκνο του στρουκτουραλισμού, έστω κι αν ο ίδιος δεν τον αναγνώρισε ρητά ποτέ του, επιβεβαίωσε με τον τραγικά πρόωρο θάνατό του, ότι η ύπαρξη ως ουσία, αποκτά το αληθινό νόημά της, πέρα από κάθε επιλεγμένη μέθοδο ανάλυσης των δεδομένων, στο σημείο-τομή, όπου για πρώτη και τελευταία φορά διαλογίζεται κανείς με όλο του το είναι: Ο θάνατος ως ύστατη βιωμένη στιγμή, εννοημάτων με την τραγικότητά του, όλη την ανθρώπινη προσπάθεια για να διανύσει κανείς ένα βίο συνειδητό κι έλλογα διευθετημένο.

Σημειώσεις

1. Βλέπε Jeff Minson, «Strategies of socialists? Foucault's conception of Power», στο συλλογικό έργο με επιμέλεια Mike Gane, *Towards a Critique of Foucault*, London - New York, Routledge and Kegan Paul, 1986, σελ. 120.

2. Βλέπε Michael Foucault, «Nietzsche, die Genealogie, die Historie», στο *Von de Subversion des Wissens*, μεταφρασμένο στα γερμανικά από τον Walter Seiter, *Ullstein Materialien*, Frankfurt, Berlin, 1978, σελ. 106.

3. Στο συλλογικό έργο των Bernauer και Rasmussen, *The Final Foucault*, Cambridge (USA), 1988, ο Foucault σε άρθρο του με τίτλο: «The ethic of care for the self as a practice of freedom», γίνεται σαφής: (το υποκείμενο)... «It is a form and this form is not above all or always identical to itself...», σελ. 10.

4. Μ. Φουκώ, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, εκδοθέν από τον Gordon Colin London, 1980, σελ. 188.

5. Μ. Φουκώ: «Jeuseits von Gut und Böse». Συνομιλία μεταξύ Φουκώ και φοιτητών του στο *Von der subversion des wissens* σελ. 114.
6. Ομοίως, σελ. 121.
7. Μ. Φουκώ: *Les mots et les choses. Une archeologie des sciences humaines*, Paris, 1966, σελ. 332.
8. Μ. Φουκώ: «Two lectures», στο: *Power and Knowledge*, σελ. 83.
9. Μ. Φουκώ: «The Minimalist Self», στο Μ. Foucault, *Politics, Philosophy, Culture. Interviews and Writings, 1977-1984*, υπό την εποπτεία του Lawrence D. Kritzmann, New York, 1988, σελ. 14.
10. Μ. Φουκώ, *Power and Knowledge*, σελ. 117.
11. Ομοίως, στον επίλογο του βιβλίου από τον Colin Gordon, σελ. 241-242.
12. Mark Poster. *Foucault, Marxism and History: Mode of Production versus Mode of Information*, Cambridge (U.K.) 1984, σελ. 86 και επόμενα.
13. Μ. Φουκώ, *Power and Knowledge*, σελ. 110-111.
14. Mark Poster, *Foucault, Marxism and History*, σελ. 39.
15. Μ. Φουκώ, *Power and Knowledge*, σελ. 57-58.
16. Μ. Φουκώ, στο «La volonté de savoir», στην *Histoire de la Sexualite*, τόμος Ι, Παρίσι, 1976, σελ. 121-122.
17. Μ. Φουκώ, *Histoire de la Sexualite*, τόμος Ι, σελ. 119. Ομοίως στο *Power and Knowledge*, σελ. 108 και 119.
18. *Power and Knowledge*, Lecture One, σελ. 92.
19. Μ. Φουκώ, «Die Machtverhältnisse durchziehen das Körperinnere», στο *Dispositive der Macht. Über Sexualität, Wissen Wahrheit*, Merve Verlag, Berlin 1978, σελ. 111.
20. Μ. Φουκώ, «Ein Spiel um die Psychoanalyse», στο *Dispositive der Macht*, σελ. 141.
21. Μ. Φουκώ, στο *Power and Knowledge*, σελ. 142.
22. Μ. Φουκώ, «Nein zum König Sex», *Dispositive der Macht*, σελ. 196.
23. Μ. Φουκώ, *Power and Knowledge*, σελ. 139.
24. Μ. Φουκώ, «Aesthetic of Existence», στο Μ. Φουκώ, *Politics, Philosophy, Culture. Interviews and other Writings 1977-1984*, Lawrence Kritzmann, New York Routledge, 1988, σελ. 50.
25. Μ. Φουκώ, *Power and Knowledge*, σελ. 83-87.
26. Μ. Φουκώ, στο *The ethic of care for the self as a practice of freedom*, σελ. 3.
27. Μ. Φουκώ, «Ein Spiel um die Psychoanalyse», σελ. 125.
28. Μ. Φουκώ, στο *Power and Knowledge*, σελ. 117-118. Για το ίδιο θέμα και το βιβλίο του Mark Poster, *Foucault, Marxism History*, σελ. 85-86.
29. Μ. Φουκώ, «Two Lectures», στο *Power and Knowledge*, σελ. 102.
30. Μ. Φουκώ, «Truth and Power», στο *Power and Knowledge*, σελ. 122.
31. Μ. Φουκώ, στο *Dispositive der Macht*, σελ. 18.

32. Μ. Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της Φυλακής*, Εκδόσεις Ράππα, 1989, σελ. 39-40.
33. Ομοίως, σελ. 349-354.
34. Σχετικά με τη φουκωική έννοια της εξουσίας δεξ, Kammler Clemens, *Michel Foucault, Eine Kritische Analyse seines Werks*, Bonn, 1986, σελ. 140. Επίσης το κεφάλαιο της *Επιτήρησης και τιμωρίας* με τον τίτλο «Πειθαρχία», σελ. 181-300.
35. Λεπτομερής ανάλυση των μεθόδων αυτών στην *Επιτήρηση και τιμωρία*, σελ. 181-258.
36. Βλέπε σχετικά, στο έργο του Gilles Deleuze, *Foucault, Shurkamp Verlag*, Frankfurt 1987, σελ. 52-56.
37. *Επιτήρηση και τιμωρία*, σελ. 265 κι επόμενα.
38. Ομοίως, σελ. 267.
39. Ομοίως, σελ. 271-275.
40. Σχετικό σχόλιο, Urs Marti, *Michael Foucault*, Munchen, 1988, σελ. 97.
41. Μ. Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, τόμος 1, Εκδόσεις Ράππα, 1982, σελ. 76-81.
42. Ομοίως, σελ. 82-87.
43. Ομοίως, σελ. 128-130.
44. Ομοίως, σελ. 170-178.
45. Rubenstein, Diane: «Food of thought, metonymy in the late Foucault», στο *The Final Foucault*, σελ. 88-89.
46. Μ. Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η χρήση των απολαύσεων*, τόμος 2, Εκδόσεις Ράππα, 1989, σελ. 94-95.
47. Ομοίως, σελ. 45 κι επόμενα.
48. Mark Poster, «Critical Theory and Poststructuralism», στου ίδιου *Search of a Context*, Cornell University Press, New York, 1989, σελ. 113.
49. Fraser Nancy, «Foucault on modern power: Empirical insights and normative confusions», στο *Praxis International*, τόμος 1, No 1, Απρίλιος 1981, σελ. 283-286.
50. Paul Heuzeroth, *Strukturalisms. Der Versuch einer Kritischen Analyse. Magisterarbeit*, Heidelberg, 1980, σελ. 113.
51. Hinrich Fink-Eitel, *Foucault zur Einführung*, σελ. 93-94. Ιδίας απόψεως και ο Axel Honneth, *Kritik der Macht. Reflexionsstufen einer Kritischen Gesellschaftstheorie*, Frankfurt 1985, σελ. 170-172.
52. Gary Wickham, «Power and power analysis: Beyond Foucault?», στο *Towards a Critique of Foucault*, εκδοθέν από τον Mike Gane, σελ. 160.
53. Ομοίως, σελ. 162. Στο ίδιο βιβλίο άρθρο του Jeff Minson με τίτλο: «Strategies for socialists? Foucault's conception of power», με ανάλογη κριτική σελ. 106-148.
54. Gary Wickham, σελ. 167.
55. Michael Donnely: «Foucault's genealogy of the human sciences», στο συλλογικό τόμο του Mike Gane, σελ. 28-29.

56. Alex Callinicos, *Against Postmodernism. A marxist Critique Polity Press*, Great Britain, 1989, σελ. 83.

57. Michael Walzer, «The Politics of Michael Foucault», στο συλλογικό έργο εκδοθέν από τον Hoy Couzens, *Foucault. A Critical Reader*, Basil Blackwell Ltd., New York, 1986, σελ. 55.

58. Νίκος Πουλιαντζάς, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, εκδόσεις Θεμέλιο, σελ. 92-95.

59. Ομοίως, σελ. 118-120.

60. Ομοίως, σελ. 93-98.

61. Jean Baudrillard, *Oublier Foucault*, Raben Verlag, Munchen, 2η έκδοση, 1983, σελ. 63.

62. Ομοίως, σελ. 72.

63. Jean Baudrillard, *Die gottliche Linke. Chronik der Jahre 1977-1984*. Matthes und Seitz Verlag, Munchen, 1986, σελ. 75-76.

